

וכתב לדון לפי זה שגם לענין החזרת רבית, יפטר עדים זוממים מאותו טעם כמו בכופר. וכ"ש לפי טעמו של הריטב"א, גם החזרת רבית דינה ככופר, שכפית הב"ד על ידי רצונו ואין ממשכנין אותו בע"כ.

ז' אין נמכרין בעבד עברי. סבר רב המנונא... – ברמב"ם (עדות כ,ח) משמע שבכלל זה כשהעידו על אחד שנמכר לעבד, והוזמו – לוקים ואינם נמכרים.

[וצריך לומר שמדובר שאין לו הפסד ממון בעדותם, שאינם מעידים שכבר קיבל את דמי מקנתו מן האדון, כי אם מעידים שכבר קיבל הדמים, הלא זממו להפסידו ממון מרובה, וחייבים לשלם ואינם לוקים. וכבר העירו מזה האחרונים (ע' גבורת ארי כאן; מנחת חינוך מב).]

והטעם שאינם נמכרים – מבואר בכלל הרמב"ם, שכל עדות שאין בה לא מלקות ולא מיתה ולא חיוב ממון, אם הוזמו – לוקים, ואף כאן אין בעדותם אחת מכל אלו. [ועוד, אילו היינו באים לקיים 'כאשר זמם' היה דינם להמכר, הגם שהיו יכולים לפדות עצמם בגרעון כסף מיד. ועל כך באה ההלכה שלוקים].

ונראה שזה שמבואר בגמרא 'אית ליה או לית ליה לדידיה או לדידהו', המדובר על עדות שגנב כפרש"י, אלא שהרמב"ם פרש שכלול בברייתא גם עדות על שנמכר. ומיושבות בזה קושיות האחרונים. וע' שו"ת אחיעזר ח"ג פ; שעורי ר' שמואל קדושין יח.

אמר רבה תדע שהרי לא עשו מעשה [ונהרגים]... – לפי הגירסא 'ונהרגים', שהיא היתה כנראה לנגד עיני רש"י, נראה מכאן שאף במיתה שייך קנס.

ולקמן (ה. ד"ה דבעידנא) כתבו תוס' בדעת רש"י שגם במיתה שייך דין מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור. ונראה דסובר רש"י שכל התורה מתחלקת ל'אשר יאמר כי הוא זה', דהיינו ממונא דמועילה בו הודאת בע"ד, ול'אשר ירשיען אלהים' – פרט למרשיע את עצמו, דהיינו קנסא דהודאת בע"ד פוטרת בו. מה שמחויב ועומד הוא ממונא, ומה שבית דין מחייבים אותו הוא קנסא.

ועוד נראה שאף אם כונת רש"י שהודאת בע"ד פוטרת ממיתה, היינו דוקא אליבא דרבא, שהוא מרא דשמעתא לקמן ה. ואזיל רש"י לטעמי' (בב"ק ע"ה). דאית לי' התם אליבא דרבא מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור אע"פ שלא חייב עצמו בקרן, אבל אינו מוכרח דרש"י יסבור כן אליבא דהלכתא (מהגר"א נבנצל שליט"א).

דף ג

באומר עדות שקר העדתי – ואין זה ענין להלכה ש'אין אדם משים עצמו רשע' – כי לענין חיוב ממון נאמן אדם לחייב עצמו בכל אופן, הגם שאינו נאמן על פסולו, דפלגינן דיבורא. וכמו מי שהודה שהוא גנב, שמשלם לנגב על פי הודאתו (ריטב"א. וכיו"ב בר"ן פרק המדיר לענין עוברת על דת, שאע"פ שאין אדם משים עצמו רשע, נאמנת להפסידה כתובתה).

ועוד יש לומר שעתה בהודאתו הוא בא לשוב בתשובה, ובאופן זה שאינו פוסל עצמו עתה – נאמן (עתו' ב"מ ג: סד"ה מה; תוס' יבמות כה: ד"ה ואין; רש"י לעיל ב: ויש סוברים שאין אדם נאמן לומר שהרשיע במיד, אפילו אינו פוסל עצמו עתה – ערשב"א מהרש"א ומהר"ם קדושין ג).

'כל כמיניה, כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד?' – כלומר, העדות שהעידו בראשונה נשאת בתוקפה ואין כאן 'עד זומם' כל עיקר, שהרי עדותו קיימת.

ואולם יש אומרים היות ולפי הודאתו גרם הפסד לחברו בעדותו זו, בכך שבית דין חייבו את חברו שלא כדוין – הרי חייב לשלם מ'דינא דגרמי' (כן כתב הרמב"ן בחדושי ובקונטרס 'דינא דגרמי'. וכן היא דעת הרא"ש בשו"ת נח, ורבנו ירוחם תלמידו ועוד (ע' בטור חו"מ מו), שעדים שהודו שהעידו שקר והוציאו ממון על פיהם – חייבים לשלם מה שהפסידוהו).

ויש לברר לשיטה זו, שמא חויב לשלם הכל ולא רק לפי חלקו, למאי דקיימא לן כרבי נתן דכי ליכא לאשתלומי מהאי משתלם מהאי. וכבר דנו בכך האחרונים (ערש"ש ועוד). מה גם שאפשר שחברו אמר אמת ורק הוא שיקר, והרי בגללו בלבד הופסד הלא ממון. וע' סנהדרין ל אודות דיינים ששנים מהם טעו בדוין וחייבו שלא כדוין, אינם משלמים את חלקו של השלישי. ואמנם יש לחלק ששם הגדר שכאלו מתחילה על דעת כן ירדו (ע' במובא ביוסף דעת שם מחזו"א ב"ק ה, יז).

ונראה לכאורה ששלשה עדים שהעידו ושנים מהם הודו ששקרו, חייבים לשלם הכל ולא כפי חלקם (ע' יוס"ד שם). ויש חולקים בדוין זה וסוברים שאין העדים משלמים כשהודו שהעידו שקר (כן כתבו בדעת הרמב"ם. וע' בלשון רבנו חננאל [ובדעתו נחלקו הדעות – עש"ך וקצוה"ח סי' לח; בית ישי קט, הערה א] ועוד). יש מי שכתב לבאר טעמם, משום מודה בקנס; שאף חיוב זה בגדר 'קנס' הוא. כן כתבו הכנסת הגדולה והט"ו – מובא בקצוה"ח לח, א. והקשה על טעם זה. וע' בבאר דבריהם בקהלות יעקב ג והאריכו האחרונים).

ויש מי שכתב לחלק; אם הודו קודם ששילם הלא – פטורים, הגם שבית דין מחייבים אותו על סמך עדותם הראשונה, אעפ"כ הם פטורים כיון שעכשו הם חוזרים מדבריהם, אלא שאין ב"ד מקבלים חזרתם. אבל אם כבר שילם קודם שחזרו בהם – חייבים מדינא דגרמי. ועל פי זה אפשר שאין כלל מחלוקת בין הראשונים אלא הכל תלוי מתי הם חוזרים (עפ"י שבות יעקב ח"א קמז. מובא בבירור הלכה כאן. ישנן שיטות נוספות בענין – לחלק בין עדות בשטר ובעל-פה, בין עד שמודה שהעיד בשקר ואינו יודע אם גם חברו שיקר, או אם אומר ששניהם העידו שקר. ע' בכ"ז בבירור הלכה).

'העדנו והזמנו בבית דין פלוני...' – על הודאה בקנס בבית דין אחד, לאחר הרשעה בבית דין אחר – ע' רש"י ב"ק ה ובתוס' ר"ד שם (וע"ש ביוסף דעת) ותוס' רבנו פרץ שם וכאן ובתוס' שאנץ; קצות החשן ונתיבות המשפט שג. והאריכו המפרשים האחרונים כאן.

'אמר רב חסדא: בבעל' – כלומר, בכמה היה הבעל מוכר זכות ספקו שיש לו בכתובה. ויש להעיר ששומא זו שייכת להתבצע כאשר ייחד לה קרקע מסוימת לכתובתה, ובא למוכרה לאחר – הרי היא שוה לקונה בהתאם לסיכוי. אבל אם לא ייחד קרקע, אין ברור כיצד נשום. ויתכן לשום את כל נכסיו כמה הם שוים, כיון שיש אפשרות שקרקע אחת כדי כתובתה תגבה האשה אם יגרשנה או ימות בחייה (אילת השחר).

'מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב לחבירו אלף זוז... – אומדים כמה אדם רוצה ליתן ויהיו בידו אלף זוז, בין נותנן מכאן ועד ל' יום בין נותנן מכאן ועד עשר שנים' – בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"א קג) פסק אודות אשה שמסרה כספים מ'נכסי מלוג' לגבאי צדקה שלא מדעת בעלה, והלא יש לו לבעל זכות אכילת פירות ושימוש במעות אלו – חייבים המקבלים לשלם לבעל סך שווי השימוש במעות [כגון התשוואות שיכול לקבל עליהם אילו היה מפקדם בבנק]. אך דוקא מכאן ולהבא ולא על הזמן שעבר.

ונימוקו עמו – שהרי זמן שהיית המעות אצלו הוא שוה-כסף, כמבואר במשנה, שהעדים חייבים לשלם לו ערך שהיית מעות למשך זמן זה שהפסידוהו, והרי לא גרע עושה מעשה בידיים מאמירת העדים, וא"כ אם למשל המלוה שהלוה מעות לחברו לעשר שנים, חטף את המעות מהלוה ואיבדן, יכול הלוה לתובעו שישלם לו את שווי זמן השימוש במעות לעשר שנים. ואף על פי שהמבטל כיסו של חברו פטור, כגון שנעל את מעותיו בחדר – כאן שונה, שיש לו תביעה גמורה כלפיו מכאן ולהבא, שהרי הלוה לו מעות למשך תקופה זו, וחייב ליתנם לו בהלוואה, וכיון שאיבדם – אין שייך לפטרו לגמרי. ולכן גם במקרה הנזכר, שהגבאים קבלו מהאשה מעות נכסי מלוג וחלקו אותם באופן שאי אפשר להחזיר, הרי על כל פנים יכול לתבעם כפי ערך הרווחים שיש במעות עד שיחזירוהו. [אבל על העבר אין לו תביעת הרווחים, כי לא גרע זה מגולן שאינו משלם אלא כשעת הגזלה, ולא בעד הרווח, שהרי לא ירד על דעת שכר]. (מה שהעיר מאי שנא ממבטל כיסו של חברו – כבר עמד על כך הרמב"ן במשנתנו ובאר החילוק שכאן שהעירו שישלם עתה והוא אינו מחויב כלל לעת הזאת, הרי יש כאן הפסד גמור. (וכן נראה מתשובת מהר"ם (רחצ). הובאה במחנה אפרים הל' מלוה מא). ולדבריו נראה לכאורה שאפילו לענין מכאן ולהבא אין יכול לתבוע את המבטל כיסו, שאינו אלא מעכב את ממונו מלחזור אליו. ולפי"ז הכי נמי בנידון כספי מלוג של הבעל, המקבלים יפטרו מדינא. וצ"ע).

מו"מ נוסף בדברי הפוסקים שהביאו מדין זה לענינים שונים – ע' הגהות מיימוניות (הל' מלוה) ובשו"ת הרדב"ו (ח"א פד) (תשלום עבור עיכוב מעות שכירות ועסק); מחנה אפרים (מלוה ולוה מא) (תשלום עבור מעות פקדון שהנפקד עיכבם והמפקד רצה להלוותם ברבית לנכרי); רב פעלים (ח"ד או"ח כה). (הוכיח ממשנתנו שאיחור בפרעון התשלום נחשב הפסד גמור לאדם. ומכאן למד התר לענין מכירה בחול המועד, באופן שאם ידחה את המכירה לאחר החג, לא ישלמו לו אלא כעבור זמן, הגם שישלמו לו אותו הסכום – הרי זה 'דבר האבד').

'מכאן ועד שלשים יום' – 'יש לתמוה אמאי נקט הכי ולא נקט במעידין שחייב ליתן היום. ועוד, אי מעידין אמכאן ולאחר ל' אמאי יודקקו להם ב"ד, לימרו להו נמתין עד לאחר ל' ונחזי אי פרע אי לא פרע. ונ' משום דאמרינן בב"מ קי"ח. דזמן ב"ד ל' יום, וא"כ אף אי יעידו דחייב היום ויכל הלוה לבקש שיתנו לו ל' יום, וא"כ כשיוזמו אי אפשר לחייבם על ל' יום אלו. ולהכי כל הרוצה לקבל חובו בזמן שקבע ללוה מוכרח לפנות לב"ד ל' יום קודם הזמן, וב"ד נזקקים לקבל העדים, דאל"כ לא יקבל המלוה מעותיו בזמן שקבע' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

(ע"ב) 'הכא במאי עסקינן במלוה על המשכון ובמוסר שטרותיו לבית דין' – יתכן לפרש שאפילו לא מסר, אלא כיון שאפשר שימסור שטרותיו לבית דין ולא ישמט, שוב אין לחייב את העדים דמי כל החוב. אך יתכן שכיון שאפשר שישכח וכדומה, מתרבה ערך ההלוואה, כי שמא יישמט (עפ"י חדושים ובאורים. וע' בלשון הרמב"ן ובערוך לנר).

על שיטת הראשונים במוסר שטרות לב"ד – ע' במובא ביוסף דעת גטין לו.

'הכא נמי, על מנת שלא תשמטני בשביעית – אין שביעית משמטתו' – הקשו הראשונים ז"ל, מדוע הוצרך הלל לתקן תקנת פרוזבול, הלא יש תקנה בהתנאה מראש, שיאמר ללוה שלא ישמטנו בשביעית? ותרצו שאין כל אדם זוכר להתנות כן, וגם אם זכור באותה שעה – חושש לומר זאת מפני שמראה שמתיאש לגבות חובו בזמנו, או מפני שמראה שעינו רעה בשביעית – לכך תיקן הלל פרוזבול.

ועוד, אם נתקן לעשות כן – תשתכח תורת שביעית. מה שאין כן כשתיקן פרוזבול – אינה משתכחת, שהכל באים לבית דין לעשות פרוזבול (ע' ריטב"א; ראשונים גטין לו. וע' בספר החינוך תפ). מדבריהם משתמע שאין איסור מצד עצם הדין להתנות תנאי כזה (וכן דייק בבית יוסף (חו"מ סז) מדברי הרמב"ם). ואולם כמה אחרונים כתבו לאסור הדבר, בפרט כשאינו מוכן להלוותו אלא אם יאות לדרישה זו, לוותר על זכות שמייטתו, שיש לחוש לאיסור 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר' שהרי נמנע מלהלוותו בגלל השמיטה. (ע' ב"ח חו"מ סז; שו"ת חתם סופר חו"מ קיו; בכור שור. וכן כתבו לדייק מלשון רש"י. ע' ב"י וב"ח שם. וכבר תמה בפתחי תשובה שם ע"ד האחרונים, שלא העירו מדברי שאר הראשונים שמשמע שמתר מן הדין, כאמור. וע"ע חרושים ובאורים).

בענין מתנה על מה שכתוב בתורה – ע' במובא בקדושין יט:

'המלוה את חברו סתם – אינו רשאי לתובעו בפחות משלשים יום' – ואם הלווה בתוך חדש אלול של שנת השמיטה, שאין שלשים יום עד למועד השמטת החוב – כתב הב"ח (חו"מ סז והובא בקצוה"ח) שהשביעית משמטתו, ואינו דומה להלוואה לעשר שנים.

ואילו ברש"י ובספר ערוך לנר מבואר שהניחו בפשטות שדומה לעשר שנים. (וע"ע מנחת חינוך תעז; אוצר מפרשי התלמוד (עמ' קטו הע' 90); שו"ת שבט הלוי ח"ז ריט, בכל הענין. וע"ע בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב יד).

'לא תיתב אכרעיך עד דמפרשת לה להא שמעתא' – על הפירוש המילולי – ע' ריטב"א וערוך לנר כאן; תוס' נזיר כד:

וזה לשון הגאון רבי יוסף חיים זצ"ל (בספרו בן יהוידע): 'נראה לי בס"ד מה שאמר 'לא תיתב אכרעיך' – רמז לו בזה דהאי שמעתא דמפרשת לי עתה, היא חביבה עלי כתורתן של ראשונים, שהיו לומדים ההלכות בבית המדרש מעומד, כמ"ש במשנה 'משמת רבן גמליאל בטל כבוד התורה', ופרש רבנו עובדיה ז"ל, מפני דמקודם היו לומדין בבית המדרש מעומד. ע"ש. ולטוב יזכר רבינו חיד"א ז"ל שהיה נוהג ללמוד ליל חג השבועות וליל הושענא רבה הלימוד הקדוש מעומד, כדמוכח בספר זכרונותיו. תנצב"ה'.

[וזה לשון בני הגר"ז מלאדי בהקדמתם ל'שלחן ערוך' שלו: 'אחר רוב שנים שהוסיף (– הרב המחבר) פליאות חכמה על חכמתו בעמקות ובקיאיות כמו בהיותו בן שלשים שנה שחזר על כל התלמוד עם כל הראשונים והאחרונים ט"ז פעמים, כאשר שמענו מפה קדוש שבהיותו בק"ק מאהליב שאצל גהר דניסטור חזר על כל התלמוד פעם הט"ז בעמידה לילה ויום לא פסק פומיה מגירסא כאשר עיני הכל ראו, והוות נהירא שמעתא מפומיה כיומא דאיתיהיבא...'].
ע"ע הגהות פורת יוסף.

'שלשים יום בשנה חשוב שנה' – אף דאיכא למ"ד (ר"ה י.) דיום א' בשנה חשוב שנה, נראה דהני מילי בצירוף עם עוד שנים, כגון ג' שני ערלה דהתם, אבל בפני עצמו דוקא ל' יום בשנה חשובין שנה. ובפשטי' דקרא נראה לומר דאמלוה בסוף ששית קאי וקאמר קרבה שנת השבע ולא יוכל הלוה לשלם לי מפרי אדמתו כי הכל הפקר, ועוד דאין פורעין חוב מפירות שביעית, ואחרי שנת השבע שנת השמטה דכל החובות נשמטין' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

ובהגהות פורת יוסף דעתו לצדד למאן דאמר יום אחד בשנה חשוב כשנה, סתם הלוואה בעל פה אינה לשלשים יום, אלא אם כן דורש את הכתוב בענין אחר, כהירושלמי. וכ"מ בשו"ת שאגת אריה (החדשות יד) שהביא מסוגיתנו לנקוט להלכה כמאן דאמר שלשים יום בשנה חשובים כשנה.

'הפוחת בית הצואר בשבת חייב חטאת' – רש"י מפרש שפוחתו מתחילתו, וחייב משום מלאכת 'מכה בפטיש' שהרי עתה גומר מלאכתו של החלוק. ולא כתב לחייב משום 'קורע' – כי אין חייב משום קורע אלא הקורע על מנת לתפור (רמב"ן וריטב"א).

ובבאור הלכה (שמ, יד ד"ה ולא) האריך להוכיח [גם בשיטת רש"י] שהקורע על מנת לתקן חייב אפילו שלא על מנת לתפור. ובאר מדוע לא כתב רש"י שחייב משום קורע – כי אין שם 'קורע' אלא בדבר שהוא עתה משחית ומקלקל, ועושה כן לצורך תיקון אחר [כמו שהיה במשכן, אם נפלה תולעת ביריעה, קורעים אותה כדי לתקנה], אבל כאן שפוחת בית צואר, אין על כך שם 'קורע' כלל, אדרבה בכך הוא גומר את הבגד ומשלימו, ולכן כתב רש"י שאינו חייב אלא משום 'מכה בפטיש', וכמשמעות הגמרא (בשבת מח) שהשוותה קריעת בית הצואר להכנסת מוכין לכר.

יש ראשונים שפרשו שחייב [אף] משום קורע. וע' נפקותות בין דעה זו לדעת רש"י, במנחת חינוך 'מוסר השבת' בונה ג.

'שלשת לוגין מים... לא פסלוהו' – מה שכתב כאן רש"י 'ופסול מקוה במים שאובין – מדרבנן הוא' כוונתו על גזרת נפילת שלשת לוגין למקוה חסר, אך לא על פסול 'שואבין' של עצם המקוה, שבוה נחלקו ראשונים בדבר (ע' בשו"ת דובב מירשים ח"ג סח, ב). וע' בפירוט השיטות במובא בב"ק סז. עוד בדברי רש"י הללו, ע' בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"א קכ, ז).

'שלשת לוגין מים חסר קורטוב שנפל לתוכן קורטוב של יין ומראיהן כמראה יין' – משמע קצת ששייך במציאות שינוי מראה בחלק קטן כזה, שהוא שיעור 1/192 (שהקורטוב הוא אחד מ-64 מלוג). וע' שו"ת אג"מ יו"ד ח"ג יב, ב.

דף ד

זכנ ג' לוגין מים חסר קורטוב שנפל לתוכן קורטוב חלב, ומראיהן כמראה מים, ונפלו למקוה – לא פסלוהו' – הגם שנקראים 'מים', מ"מ כיון שאין כאן שיעור ג' לוגין מים – אינם פוסלים. ואינו דומה למי צבע שלשה לוגין, שפוסלין – כי שם יש מים שלשה לוגין. ויתכן שאפילו אם בלעדי הצבע אין במים ג' לוגין, והצבע משלים השיעור [כדמשמע לדייק שאפילו ג' לוגין מצומצמים פוסלים, והלא חלק מכמות זו הוא צבע], אעפ"כ הצבע אינו משקה לעצמו אלא כולו משמש למים ובטל אליהם, לכן נחשב ג' לוגין מים. [וכן לענין שכר ג' לוגין, שדינו כמי צבע (כמבואר בעירובין כט:), נראה שאף על פי שכמות המים לבדן פחותה משלשה לוגין – פוסל].

אך אפשר שזה רק כשצבע על ידי שריית סמנים, שאין בהם ממשות נוזל, [וכשריית הפירות בשכר], אבל אם שפך לתוכן צבע ממשי, בין נוזלי בין מוצק שנמס, כעין צבעים של היום – אפשר שאינו משלים המים לשיעור ג' לוגין. וכן יש לדייק מלשון הט"ו (יו"ד רא ס"ק לה).

שאלה זו נוגעת גם לדין שינוי מראה הפוסל את המקוה; עפ"י המבואר במשנה ובפוסקים (יו"ד רא, כה) שמי צבע אינם פוסלים את המקוה בשינוי מראה, לעומת יין ושאר משקים הפוסלים בשינוי מראה, מפני אותו חילוק המבואר בגמרא. – האם זה כולל גם צבע ממשי שנימוח, או שמא באופן זה נחשב כמשקה לעצמו הפוסל בשינוי מראה.

ודבר זה שנוי במחלוקת המשנ"ב (קסד, ד – לענין טבילת ידים לאכילה במים שנימוח בהם צבע) והחזו"א (או"ח כב, ט). המשנ"ב פסל והחזו"א הכשיר, לפי שלא נזכר בראשונים אלא יין וכו' שנקרא 'חמרא מזיגא', אך לא צבע, שהגוש הנימוח בטל אל המים. [ולדעת המשנ"ב נראה שזה, שלא נזכר במשנה ובראשונים – לפי שלא היה דרכם בצבע שכזה, אלא בשרית סמנים].